

Проф. др ЂУРА ХАРДИ
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет, Одсек за историју
Др Зорана Ђинђића 2, Нови Сад
Е-адреса: djurahardi@ff.uns.ac.rs

ПРЕТЕЧЕ СРПСКИХ ДЕСПОТА У СРЕМУ

САЖЕТАК: У ширем историографском контексту, у раду се истражују оне етапе српско-угарских односа које су претходиле присуству српских деспота у Срему. Полазна теза излагања гласи да је епоха српских деспота у Јужној Угарској имала своје раније узоре засноване на традицији српског владарског, политичког, популационог и цивилизацијског присуства у Угарској. Парадигма тог процеса су династичке везе између српских владарских лоза са Арпадовићима током XII и XIII века. Пут ка првом претходнику српских деспота на тлу Јужне Угарске (и Срема) води у XII век ка личности српског жупана Белоша. Белош је био члан српске владарске куће Вукановића, син великог жупана Уроша I. Његова сестра Јелена била је 1129. године удата за будућег угарског краља, слепог Белу II (1131–1141). Околности овог брака и политичког савеза одвеле су Белоша у Угарску, где постаје главни саветник своје сестре угарске краљице Јелене и њеног супруга. Белошев утицај је још више порастао, када је на престолу 1141. Белу наследио једанаестогодишњи син Геза II (1141–1162). Белош је у страниј земљи стекао највиша државна достојанства краљевског двора, био је бан Славоније (1146–1156, 1163) и палатин (1146–1157). Управо је у Срему, који је стајао на средини пута између Рашке и Будима, Белош подигао своју задужбину, бенедиктински манастир Светог Стефана, *Monasterium Vani* по коме данашње насеље Баноштор носи име (*Bán-monostor*). Међу претходнике српских деспота у Срему, треба уврстити и бившег српског краља Стефана Драгутина Немањића. Након што

се 1282. године одрекао престола, он је као угарски краљевски зет, муж Каталине, кћерке Стефана V, од Угарске стекао Мачву или Онострани Срем са Београдом, такође и Усору и Соли у суседној Босни (1284). Драгутин је био претеча деспоту Стефану Лазаревићу који је попут њега, али 120 година касније (1403/4), стекао од краља Жигмунда Луксембуршког Београд и Мачву. Драгутинов утицај се није заустављао јужно од Дунава и Саве. У Угарској је 1301. године изумрла династија Арпадовића и започела је борба више претендената за круну Светог Стефана. Драгутин је прво помагао свог рођака, будућег угарског краља, Карла Роберта Анжујског, поготово када је он боравио у Срему у цистерцитској опатији Бела фонс у данашњем Петроварадину (1301–1304). Касније је Драгутин против Карла кандидовао свог сина Стефана Владислава II. Владислав је сасвим могуће био онај Немањић који је по Мавру Орбину, свој живот завршио као прогнаник у Угарској, и био сахрањен у данашњој Сремској Митровици у манастиру Светог Димитрија.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Срем, српско-угарски односи, Бан Белош, Стефан Драгутин, српски деспоти

О српским деспотима у Срему као једној од великих тема из историје српског народа на измаку епохе средњег века, вероватно је већ скоро све написано и познато. Ипак, замољен да дам скроман допринос једном значајном јубилеју, била ми је част да се одазовем позиву Матице српске, да бих са њене говорнице, истесане од виталног стабла које без сумње још увек расте ка висинама, а к томе украшеног са скоро двестотинак година славне традиције и прошлости српског народа, овом приликом саопштим предавање о *Прејечема српских деспота у Срему*.

Сматрамо да није наодмет да у уводном делу предавања сагледамо основне црте о српским деспотима у Срему, све са циљем „бољег разумевања” и идентификације њихових потенцијалних претеча, упркос свој очигледности поступка хронолошке регресије целокупне теме. Свакако то чинимо уз ослонац на премису која би гласила да су историјске појаве резултат сложених историјских процеса, па и оних дугог трајања. Можда је овакав пример управо и однос српских деспота у Срему и њихових претходника.

Да је присутност српских деспота у Срему велика тема истраживања, одавно је познато историографији. Реч је о епохи која прати цео ток бурног XV као и прве деценије XVI века. У њеном средишту су судбина српске државности и њеног народа, такође исцрпљујућа борба Срба, односно српских владара овенчаних византијском владарском титулом деспота, и других српских предводника против наступајућег Османског царства, а такође и сложени српско-угарски односи. Ови последњи се између осталог односе на покрет (тихи али континуирани егзодус) Срба и њихове елите (рачунајући чланове владарских династија) са историјских вековних огњишта, ка земљама северно од Саве и Дунава, па и у овој страни Срем, тада у саставу суседне Краљевине Угарске, а узрокован турском опасношћу.

На једном месту Сима Ђирковић је записао да је Стефан (1389–1427), син кнеза Лазара, почетком XV века закорачио на угарско тле на сасвим особен начин.¹ Уједно то је био почетак епохе српских деспота у Угарској. Овај велики владар, ратник и државник, након злоћудног краја турског султана Бајазита I који се десио у бици код Ангоре 1402. године (у којој је и сам Стефан као турски вазал учествовао), ослободио се османских стега и начинио велики политички преокрет. Сада већ овенчан ромејском царском титулом деспота стеченом у Цариграду, окреће се дојучерашњем непријатељу, угарском краљу Жигмунду Луксембуршком с којим крајем 1403. или почетком 1404. године склапа мир и савез. Београд и Мачва опет су се нашли у рукама једног српског владара, а Стефан ће у скорој будућности постати један од најбогатијих и најугледнијих угарских великаша, дакако у служби краља Жигмунда.

Нису овде по среди биле само нове околности савеза, обавезе и војна служба коју је деспот дуговао Угарској, већ је овде на помолу било истинско пријатељство два велика владара. Жигмунд ће Стефана обасипати вредним поседима и приходима диљем Угарске, међу којима ће се, по свему судећи, наћи и они у суседном Срему. О оним сремским, попут Митровице,

¹ *Историја српског народа* (даље: ИСН). *Доба борби за очување и обнову државе (1371–1537)*, уредник Јованка Калић, Друга књига, Београд 1982, 322.

Сланкамена, Земуна, Купиника, податке добијамо из времена владавине Стефановог наследника Ђурађа Бранковића.² Био је то почетак повести о српским деспотима у овој богатој пограничној земљи (мисли се овде на Срем), и почетак једне епохе, која ће се симболично окончати можда у лето 1521. године, када је након пада Београда и Шапца цео Срем заједно са резиденцијом последњих српских деспота у Купинику пао под Турке, или можда са погибијом последњег (именованог) српског деспота у Угарској, одважног Павла Бакића 1537. године.

Достојан Стефанов наследник биће његов сестрић, речени деспот Ђурађ Бранковић (1427–1456). Он ће Деспотовином и поседима у Угарској управљати и владати у неупоредиво тежим и опаснијим околностима поновне консолидације турске моћи и њене врховне власти над српским земљама, а такође у приликама унутрашњих превирања у самој Угарској након смрти краља Жигмунда 1437. године чији је учесник био и сам деспот. Ђурађев одлазак са овоземаљског света 1456. године само је наговестио оно што се неизбежно, по логици турских освајачких амбиција, ускоро морало десити. Ђурађеви наследници нису имали изгледа, а ни талента, да очувају Деспотовину која се свела на њену престоницу Смедерево. Град је пао у руке Мехмеда II Освајача, 20. јуна 1459. године. До тада и последња деспотска упоришта и поседи у Угарској су већ прешли у руке њихових најљућих супарника, представника странке и породице Хуњади. Са избором Матије Корвина из речене породице за новог краља (1458–1490) Угарска ће на симболичан начин закорачити у последње сјајно доба своје средњовековне историје у ком се на бојном пољу могла видети снага мађарског оружја над Турцима, чему су и те како допринели српски одреди под барјаком круне Светог Стефана.

Епоху српских деспота у Срему стога можемо поделити на два периода. Први је окончан падом српске државе 1459. године, а неколико година касније, Ђурађеове унуке позвао је у Угарску

² Један од родоначелника истраживања теме о поседима српских деспота у Угарској је свакако, до данас вредан научне напомене, Frigyes Pesty, *Brankovics György rácz despota birtokviszonyai Magyarorszáiban és a rácz despota cím*, Budapest 1877.

управо прагматични краљ Матија, који им је обновио поседе у Срему (Купиник, Беркасово), и из својих руку доделио титулу деспота Рашке и Србије. Први међу њима био је одважни ратник и Матијин саборац Вук Гргуревић, прешавши из турске службе у службу угарског краља у другој половини 1464. године. Након његове смрти 1485. године из Штајерске у Угарску стигла су његова браћа од стрица, будући деспоти Ђорђе (потоњи монах и митрополит Максим, умро 1516) и његов брат Јован (као деспот упокојио се децембра 1502) са мајком, деспотицом Ангилином, удовицом деспота Стефана Бранковића (1458–1459). Они су донели идеју српске државности, духовности и традиције као баштину својих славних владарских предака. Ипак, државу нису успели да обнове. Беше то период српских деспота у Угарској који су се разликовали од претходника, јер иза себе више нису имали државу у правом смислу те речи. Били су то деспоти без деспотовине, како је ову мисао формулисала Душанка Динић Кнежевић у својој незаобилазној студији о сремским Бранковићима, никако не умањујући значај последњих Бранковића у дугом току српске историје.³

Остављајући по страни до сада изречене хронолошке међнике српске историје који се махом односе на ток бурног XV и прве деценије XVI века, као и догађаје и чињенице о присуству српских деспота у Срему, вратићемо се на нашу почетну мисао саопштења. Наиме, да бисмо разумели феномен присуства српских деспота у Срему и Угарској, незаобилазно се мора поставити питање да ли су се ту они појавили стицајем историјске случајности, као појава, нова и *sui generis*. Или се у поступку разумевања историје српских деспота у Угарској можемо ослонити на паралеле и њихове претходнике оличене у актерима српско-угарских односа претходних векова. Дакле, да ли се са снагом историографских аргумената може говорити о претечама српских деспота у Срему, као о теми која се да сагледати кроз тезу о процесу дугог трајања са особеним историјским законитостима, карактеристичним за Срем (рачунајући ту и онострани Срем – односно Мачву као други део старог Срема). У овом случају,

³ Dušanka Dinić-Knežević, „Sremski Brankovići”, *Istraživanja* 4 (1975), 5–47.

други субјекат ове теме би свакако био Срем као једна типична област европског пограничја, у којој се по историјским законитостима феномена пограничја одвија посебни историјски развој, носећи са собом појаве цивилизацијског прожимања и акултурације народа који стицајем околности (током смењивања периода антагонизама и мира) деле исти тај простор. По нама, одговор је потврдан.

У циљу потврде ове претпоставке, намеравамо да у излагању које следи пажњу посветимо владарима који су, по нашем мишљењу, били претече српских деспота у Срему. Наравно да ће и овде реч бити о мање-више познатим чињеницама, уз помоћ којих ћемо у крајњем исходу овог рада покушати да исцртамо обресе једне много шире историографске концепције о пограничју и феноменима српско-угарских односа у средњем веку. И да не заборавимо, на речену оклоност историјске особености Срема, пажњу нам је једном приликом скренула професорица Јованка Калић, топло препоручивши књигу Кшиштофа Чижевског *Етос пограничја*.⁴

Пут ка првом претечи српских деспота на тлу Јужне Угарске (и Срема) води нас у XII век ка личности српског жупана Белоша. Белош је био другорођени син великог српског жупана Уроша I (1112 – пре 1146) и млађи брат великог жупана Уроша II (1146–1162), уједно члан српске владарске куће Вукановића која је владала Србијом до седме деценије XII века. По суду Јованке Калић, која је узгред написала незаобилазну студију о овом владару, Белош је спадао међу велике европске државнике реченог столећа. Као представник рашке владарске династије, велики жупан, српски владар, бан Славоније и Хрватске те угарски палатин, практично је владао два државама (Србијом и Угарској) у време Комнина на ромејском престолу.⁵

Да, било је то доба превласти Византије на широком простору југоисточне Европе када су владари Србије и Угарске настојали да се извуку испод утицаја и врховне власти Комнина, стајали у савезништву и пријатељству. Белош је био творац и

⁴ Kšištof Čiževski, *Etos pograničja*, Beograd 2010.

⁵ Јованка Калић, „Жупан Белош”, у: *Европа и Срби: средњи век*, Београд 2006, 623–642.

представник те савезничке политике, те је разумљиво свој политички живот провео између Србије и Угарске. Наравно ово није прилика да улазимо у појединости осебујне биографије овог српског владара, али издвојићемо неколико чињеница за које сматрамо да су битне за разумевање наше теме. Наиме, његова сестра Јелена била је 1129. године удата за будућег угарског краља Белу II (1131–1141). Околности овог врло значајног политичког брака одвеле су Белоша у Угарску, где, без сумње, постаје главни саветник своје сестре угарске краљице Јелене и њеног супруга Беле II, који беше још као дете ослепљен, и на тај начин ограничен у обављању владарских послова. Белош је у страниј земљи стекао положај највиших државних великодостојника краљевског двора, бана Славоније (1146–1156, 1163) и палатина (1146–1157), а као члана владарске породице савремени извори га ословљавају титулом *dux*. Белошев утицај је још више порастао када је слепог Белу на престолу 1141. наследио једанаестогодишњи син Геза II (1141–1162), коме је Белош био васпитач. Ујак је тек стасалог младића 1146. године оженио кијевском принцезом Еуфросином из династије волинских Мономаховича, сестром кијевског кнеза Изјаслава Мстиславича. Ова династичка матримонијална плетеница наравно да је имала политичку позадину.

У то време и Србију и Угарску и Кијев спајала је тежња да се ослободе утицаја Византије и њених савезника. У ширем контексту то је време када једна неименована Белошева кћи, записана просто као „Бановна”, постаје (око 1149) супруга волинског кнеза Владимира Мстиславича, брата угарске краљице Еуфросине и кијевског кнеза Изјаслава. И да не заборавимо, друга Белошева сестра Марија још раније је постала супруга Конрада II Пшемиславовића, чешког кнеза Знојма у Моравској (1134). Угарском је у том периоду *de facto* управљао Белош, спајајући интересе Арпадовића, Вукановића и Мономаховича, ратујући у име угарског краља на многим странама, у руским земаљама преко Карпата, против Немаца, по свему судећи и против Византије у Подунављу. То је потрајало све док се Геза није ослободио ујаковог утицаја. Године 1157. Белош се вероватно вратио у Србију код свог брата великог жупана Уроша II. Након Гезине смрти долази до превирања у Угарској и самој Србији. Цар Манојло Комнин

доводи на рашки престо управо Белоша, који смењује старијег брата, али је Белош, по Кинаму, убрзо напустио Србију и вратио се у Угарску где је краљевску круну накратко стекао византијски штићеник Стефан IV. У сваком случају, Стефан IV се није одржао на власти, престо је стекао Гезин син Стефан III (1162–1172). Белош је изгледа ипак све до своје смрти остао у Панонији, по свему судећи лишен сваког политичког утицаја.

Да ли Белош има неке везе са Јужном Угарском и Сремом тог доба је надасве реторичко питање. Историографија даје потврдан одговор. Срем се налазио на средини пута између Будима и Рашке. Управо је ту Белош подигао своју задужбину, бенедиктински манастир Светог Стефана. Где се налазила ова, данас неоправдано заборављена задужбина једног српског владара, *Monasterium Bani (qui appellatur Keu)*, приближно знамо. На њу успомену чува Баноштор, односно име овог винородног сремског насеља на Дунаву. Наиме, од Бановог манастира, или на латинском *Monasterium Bani*, у мађарској језичкој средини настаде име *Bánmonostor*, и као такво врати се међу језик Срба, али сада упрошћено као Баноштор, у међувремену изгубивши слог посвећен успомени на манастир. Белошево место и задужбина били су у XIII веку својеврсна црквена метропола Срема, по значају одмах уз Светог Иринеја и Светог Димитрија на Сави подигнутим на темељима античког Сирмијума.

Околност да је Белош подигао бенедиктински манастир заслужује додатни коментар. Подела на две цркве и два обреда у то време и није била толико дубока и значајна у пределима овог византијско-угарско-српског пограничја. По речима археолога, камена пластика и архитектура Светог Стефана Првомученика – типичног грчког свеца, била је образована синкретички, и по романичким и по византијским утицајима, попут, на пример, импозантног оближњег храма у Думбову (Раковац, Црквине), опет украшеног византијским елементима пластике, и оставом са јединствених 12 грчких, православних иконица изливених у бронзи, посвећених између осталог и Светом Ђорђу.⁶

⁶ Фрањо Баришић, „Грчки натписи на иконама оставе у Раковцу”, *Зборник Филозофској факултету X-1* (1968), 211–216; Sándor Nagy, *Dombó, Újvidék* 1974,

Овде је реч о цивилизацијским утицајима на простору пограничја. Лако је поверовати да је у периоду XII века, када је оностранни Срем био под византијском влашћу (1167–1180), овде и црквена организација била грчка, а у време угарске управе у најмању руку амбивалентна, попут примера грчког Манастира и насеља Светог Димитрија на Сави чији су ктитори били од почетка угарски краљеви и други владари о којима ће даље бити помена.

Свакако да незаобилазно место међу претходницима српских деспота у Срему и Угарској припада српском владару Стефану Драгутину Немањићу. Није реч о томе да је Драгутинов биограф архиепископ Данило, наравно с правом, Драгутина сматрао *сремским краљем*. Тај Срем, прозван својим српским именом којим је Немањић господарио, био је заправо ононостранни Срем или Мачва, дакле земље јужно од Саве и Дунава, и ова недоумица је одавно разрешена у науци. Нас заправо овом приликом интересује утицај Стефана Драгутина у оностранном Срему и шире у Угарској да бисмо га сместили у претече српских деспота. Поставља се питање да ли је Драгутин био и деловао у оностранном Срему. Одговор је такође потврдан.

Драгутин је био син српског краља Уроша I (1243–1276) и краљице Јелене Анжујске. Међутим, за Драгутинову владарску судбину је поред властитог дома исто тако значајна била и његова веза са Угарском. Нашавши се једном приликом у угарском ропству (1268), његов отац је био приморан да свог првенца ожени угарском принцезом Каталин, ћерком тада младог угарског краља Стефана V (1270–1272), и додели му по угарском узору титулу српског младог краља. Ускоро је Драгутин, уз помоћ оружја мађарске и куманске тазбине, збацио оца с престола и постао једини владар Србије (1276–1282). Међутим, 1282. био је приморан да се повуче с престола у корист брата Уроша Милутина (1282–1321). Задржао је краљевски наслов и северне области државе. Од своје угарске краљевске родбине добио је 1284. године Мачву или ононостранни Срем са Београдом, свакако, заједно са Усвором и Соли преко Дрине у Босни.

9–18; Nebojša Stanojev, “A dombói Szent György-monostortemplom román kori árkádjai”, у: *Építészet a középkori Dél-Magyarországon*, Tanulmányok 2010, 635–670.

Драгутин је у најмању руку, по ужим мерилима наше компарације, био претеча деспоту Стефану Лазаревићу који је попут њега, али 120 година касније (1403/4), стекао од краља Жигмунда Луксембуршког Београд и Мачву. Међутим, Драгутинов утицај се није заустављао јужно од Дунава и Саве. У Угарској је 1301. године изумрла стара династија Арпадовића и започела је борба више претендената и династија за круну Светог Стефана. Победник и нови краљ је постао Драгутинов рођак, Карло Роберт Анжујски (1301–1342). Током првих година своје тегобне угарске владавине, тачније током 1301–1304, Карло Роберт је уточиште пронашао у Срему, у петроварадинској цистерцитској опатији Беле фонс. Обично се у историографији напомиње да се то збило из разлога што је уживао заштиту овдашњег најмоћнијег угарског великаша, искусног Утрина Чака, који је био сремски, вуковски, бачки и пожешки жупан. Свакако да је овај закључак тачан, али га ваља допунити још једном опаском. Карло Роберт, рођен у Напуљу, такође је уживао и заштиту свог неупоредиво моћнијег рођака краља Стефана и његове супруге краљице Каталин, старије рођене сестре напуљске краљице Марије Арпадовић, која је малолетног Карла Роберта предодредила за угарског краља. Дебрец или Београд, Драгутинове резиденције, налазиле су се само дан брзог јахања, или највише три дана похода са комором из земље сремског краља, до француске опатије Беле фонс.

Да је Драгутин имао утицаја у Срему сведочио је и даљи развој догађаја везаних за угарски интеррегнум. Он је ускоро, склопивши савез са ердељским војводом Ладиславом Апором – председником круне Светог Стефана и оцем једне кћери стасале за краљевску удају – кандидовао свог сина Владислава, Арпадовића по мајци, за угарског краља и заратио против Карла Роберта. Срећом по Анжујца, он је већ у међувремену ојачао и са својим скромним двором одјездио из Срема на север. Више извора нам сведочи да је Драгутин оружјем походио Срем и Јужну Угарску током 1307–1311. године. На пример, Карлова повеља од 13. октобра 1307. године сведочи: “Stephanus rex Servie partes regni nostri Hungarie, scilicet Syrmiam captivas abducendo...”⁷

⁷ Magyar Országos Levéltár, Budapest, Diplomatikai fényképgyűjtemény, 285245.

Желимо да скренемо пажњу на околност да Драгутин у Срему није ратовао превасходно уз своје Србе, већ да су те походе предводили као заповедници његове угарске присталице, редом великаши, попут палатина Тууза (1307) или Икона, сина Енарда, који беше поменут као Стефанов војсковођа и побуњеник против круне, у повељи од 2. марта 1310. године. Ови подаци говоре да је Драгутин уживао подршку у оностраном Срему као бази својих угарских краљевских претензија. Савременик Драгутинове нове угарске политике, анонимни писац драгоценог списка *Descriptio Europe Orientalis*, лаконски саопштава (око 1310/11) да се у Драгутиновом делу српске државе (Servia) налазе три провинције: Босна, Мачва и Марка (Marcia). Марка је код западних писаца XII–XIII била уобичајено, друго име за Срем (на пример код Ансберта или Рогеријуса). И поред исказаног опреза код историчара, изнова се стога мора поставити питање да није тих година Драгутин, макар накратко, преузео власт у оностраном Срему.⁸

Коначно, Свети Димитрије на Сави морао је бити под заштитом сремског краља, као што је то био случај у временима владавина Мачвом његовог претходника руског кнеза Ростислава Михаиловича и његове супруге, кнегиње Ане, ћерке Беле IV. О везама Драгутина са Светим Димитријем и Сремом можда речито сведочи судбина његовог сина Владислава, несуђеног али законитог наследника српског краљевског престола у Жичи. Владислав међутим није био те срећа. Након Драгутинове смрти утамничео га је стриц Милутин. Кад је умро и Милутин, Владислав се ослободио сужањства и преузео власт у једном делу баштинских земаља ослањајући се на Угарску, барем док га његов рођак и нови српски владар Стефан Дечански није прогнао у Угарску (1326). Српски летописац бележи да је Владислав „же изгнањ бысть, Дѣчанскимь кралем на Угрѣ и там конѣц [житіа] пріемліет”.⁹ Судбину Владислава волшебено дописује

⁸ Тибор Живковић, Владета Петровић, Александар Узелац, *Анонимі Descriptio Europae Orientalis*, критичко издање текста на латинском језику, превод и филолошка анализа Драгана Кунчер, Београд 2013, 122, 163–164.

⁹ Љубомир Стојановић, *Сѣтари срѣпски родослови и лейтојиси*, Сремски Карловци 1927, 72–73.

Мавро Орбини вешћу да је Стефан био сахрањен у Срему, у Цркви Светог Димитрија на Сави. Владислав Немањић, по нашем суду, припада реду претходника српских деспота у Срему.

Приводећи ово излагање крају, надамо се да смо, макар донекле, поткрепили тезу да су српски деспоти у Срему, како они попут Стефана и Ђурађа, дакле владари Деспотовине, тако и њихови потомци, Вук, Ђорђе, Јован и Ангелина, имали у овој земљи претходнике – Белоша, Стефана Драгутина, или могуће краљевића Владислава, и да су располагали тековинама својих претходника утканим у оне поре српске културе и цивилизације које су постојале од старине у Срему, земљи једног пограничја.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Баришић, Фрањо, „Грчки натписи на иконама оставе у Раковцу”, *Зборник Филозофској факултету Х-1* (1968), 211–216.
- Божанић, Снежана, „Сремски Бранковићи – световни и духовни предводници Срба у јужној Угарској”, *Зборник радова са научној скупи* „Три века Карловачке митрополије 1713–2013”, Сремски Карловци – Нови Сад 2014, 51–66.
- Динић, Михаило, „Однос краља Милутина и Драгутина”, *Зборник радова Византолошкој институцији* 3 (1955), 49–80.
- Динић, Михаило, *Српске земље у средњем веку: историјско-географске студије*, Београд 1978.
- Живковић, Тибор; Владета Петровић, Александар Узелац, *Анонимна Descriptio Europae Orientalis*, критичко издање текста на латинском језику, превод и филолошка анализа Драгана Кунчер, Београд 2013.
- Историја српског народа. Од најстаријих времена до Маричке битке (1371)*, уредник Сима Ђирковић, Прва књига, Београд 2000.
- Историја српског народа. Доба борби за очување и обнову државе (1371–1537)*, уредник Јованка Калић, Друга књига, Београд 1982.
- Калић, Јованка, „Жупан Белош”, у: *Европа и Срби: средњи век*, Београд 2006, 623–642.
- Лемајић, Ненад, *Српска елија на ирелому епоха*, Сремска Митровица – Источно Сарајево 2006.
- Радонић, Јован, „Споразум у Тати 1426. и српско-угарски односи од 13. до 16. века”, *Глас СКА* 187 (1941), 194–219.
- Рокаи, Петар; Золтан Ђере, Тибор Пал, Александар Касаш, *Историја Мађара*, Београд 2002.
- Спремић, Момчило, *Десетог Ђурађ Бранковић и његово доба*, Београд 1994.

- Стојановић, Љубомир, *Сѣтари срѣпски родослови и лѣтописи*, Сремски Карловци 1927.
- Томин, Светлана, *Десѣтоишница и монахиња Анѣлина Бранковић – Светѣа мајка Анѣлина*, Нови Сад 2009.
- Харди, Ђура, „Петроварадин – ‘престоница’ једног Анжујца”, у: *Средњо-вековна насеља на тѣлу Војводине: истѣоријски ѣроцеси и догађаји*, Сремска Митровица 2013, 243–279.
- Љижевски, Кшиштоф, *Etos pograničja*, Beograd 2010.
- Dinić-Knežević, Dušanka, „Sremски Brankovići”, *Istraživanja* 4 (1975), 5–47.
- Krstić, Aleksandar, “The rival and the vassal of Charles Robert of Anjou: King Vladislav II Nemanjić”, *Banatica* 26, 2 (2016), 33–51.
- Nagy Sándor, *Dombó, Újvidék* 1974.
- Pesty Frigyes, *Brankovics György rácz despota birtokviszonyai Magyarországbán és a rácz despota cím*, Budapest 1877.
- Stanojević, Nebojša, “A dombói Szent György-monostortemplom román kori árkádjai”, у: *Építészeti a középkori Dél-Magyarországon*, Tanulmányok 2010, 635–670.

Prof. ĐURA HARDI, PhD
University of Novi Sad, Faculty of Philosophy
Department of History
Dr Zorana Đinđića 2, Novi Sad
E-mail: djurahardi@ff.uns.ac.rs

PREDECESSORS OF THE SERBIAN DESPOTS IN SREM

Summary: In a broader historiographical context, the paper explores those stages of Serbian-Hungarian relations that preceded the presence of Serbian despots in Srem. The initial thesis of the presentation is that the era of Serbian despots in Southern Hungary had its earlier models based on the tradition of Serbian ruling, political, population and civilizational presence in Hungary. The paradigm of that process are the dynastic ties between the Serbian ruling lineages and the Arpadović family during the 12th and 13th centuries. The path to the first predecessor of the Serbian despots on the soil of Southern Hungary (and Srem) leads to the 12th century to the personality of the Serbian prefect Beloš. Beloš was a member of the Serbian ruling house of Vukanović, the son of the great prefect Uroš I. His sister Jelena was married in 1129 to the future Hungarian king, the blind Bela II (1131–1141). The circumstances of this marriage and political

alliance took Beloš to Hungary, where he became the chief advisor to his sister, Queen Jelena of Hungary, and her husband. Beloš's influence grew even more, when Bela's eleven-year-old son Geza II (1141–1162) succeeded him on the throne in 1141. In a foreign country, Beloš achieved the highest state dignities of the royal court, he was ban of Slavonia (1146–1156, 1163) and palatine (1146–1157). It was in Srem, which stood in the middle of the road between Raška and Buda, that Beloš built his endowment, the Benedictine monastery of Saint Stefan, *Monasterium Bani*, after which the present-day settlement of Banoštor is named (*Bán-monostor*). Among the predecessors of Serbian despots in Srem, the former Serbian king Stefan Dragutin Nemanjić should be included. After abdicating the throne in 1282, as the Hungarian royal son-in-law, the husband of Katalina, daughter of Stevan V, he acquired from Hungary Mačva or Onostrani¹⁰ Srem with Belgrade, also Usora and Soli in neighbouring Bosnia (1284). Dragutin was the forerunner of the despot Stefan Lazarević who, like him, but 120 years later (1403/4), acquired Belgrade and Mačva from King Sigismund of Luxembourg. Dragutin's influence did not stop south of the Danube and the Sava. In 1301, the Arpadović dynasty died out in Hungary, and the fight between several contenders for the crown of St. Stefan began. Dragutin first helped his cousin, the future Hungarian king, Charles Robert of Anjou, especially when he stayed in Srem in the Cistercian Abbey of Bela Fons in today's Petrovaradin (1301–1304). Later, Dragutin nominated his son Stefan Vladislav II against Karl.

Vladislav was quite possibly the Nemanjić who, according to Mavr Orbin, ended his life as an exile in Hungary, and was buried in today's Sremska Mitrovica in the monastery of St. Dimitrije.

KEY WORDS: Srem, Serbian-Hungarian relations, Ban Beloš, Stefan Dragutin, Serbian despots

¹⁰ Onostrani = From the other side